

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

In Memoriam Tony Hak (1950-2018)

Op dinsdag 17 april 2018 overleed onverwachts Tony Hak, een van de initiatiefnemers van KWALON, Tijdschrift voor Kwalitatief Onderzoek in Nederland, waarvan het eerste nummer in 1996 verscheen.

In onderstaande bijdragen belichten vier (ex-)collega's en werkvrienden van Tony hun samenwerking met hem en zijn bijdrage aan kwalitatief onderzoek in Nederland.

Harrie Jansen, *(ex-)collega en werkvriend van Tony, oud-redactielid KWALON:*

In 1974 (bijna 45 jaar geleden!) leerde ik Tony Hak kennen toen ik als sociologisch methodoloog kwam werken op het Instituut voor Preventieve en Sociale Psychiatrie, het IPSP. Tony was daar destijds student-assistent. Hij deed op het IPSP een vrij doctoraal in de geneeskunde gericht op een sociologische benadering van gezondheid en ziekte. Daarnaast was hij actief in verschillende organisaties, onder meer als redacteur van het *Nederlands tijdschrift voor medische studenten*. Na zijn afstuderen werd Tony wetenschappelijk medewerker.

Ik had bewondering voor zijn analytische scherpte in woord en geschrift, zijn belezenheid in marxistische ideologiekritische sociologie en later vooral voor zijn organiserende en initiërende energie op alle terreinen waarop hij zich wetenschappelijk begaf. Zijn rol in de totstandkoming van het discussieplatform KWALON en het daarmee verbonden tijdschrift in 1996 is daarvan een belangrijk voorbeeld. Maar hij was ook actief in diverse internationale wetenschappelijke forums op het terrein van medische sociologie, discours analyse, sociolinguïstiek en methodologie. Buiten zijn talrijke eigen publicaties met een grote diversiteit aan mede-auteurs is hij vaak als redacteur opgetreden, allereerst van de reeks 'Konteksten' die hij zelf beheerde op het IPSP, later van diverse jaarboeken van KWALON en tal van internationale bundels. De hoge kwaliteit van zijn wetenschappelijke werk blijkt misschien nog wel het meest uit het feit dat verschillende artikelen door vakgenoten werden geselecteerd voor internationale handboeken en bundels. Als ik ergens met Tony op een sociologisch congres kwam, viel mij steeds op hoeveel mensen hij kende.

In zijn veelzijdige ontwikkeling is Tony wellicht mede gestimuleerd door de dramatische opheffing van het IPSP, waartoe in 1985 werd besloten en die in 1989 werd uitgevoerd. Tony (inmiddels gepromoveerd) en ik kregen bij de opheffing elk een halve aanstelling voor onderwijs in de medische sociologie. Daarover hadden we regelmatig overleg en ondersteunden we elkaar waar nodig. Maar pas in 1993 hebben we samen onderzoek bedacht en uitgevoerd voor het IVO (Instituut voor VerslavingsOnderzoek). Dat was gedetailleerd onderzoek naar de kwaliteit van een veelgebruikte schriftelijke vragenlijst voor de meting van alcoholconsumptie in de algemene bevolking en naar achtergronden en effecten van de toenemende non-response op deze schriftelijke vragenlijst. Voor de kwaliteit van de vragenlijst ontwikkelden wij het Drie Stappen Test Interview en ontdekten we diverse problemen met de validiteit van deze vragenlijst. Non-respondenten zochten we thuis op

om te vragen wat zij met de vragenlijst hadden gedaan en waarom. Hiervoor was een schending van privacy nodig die nu niet meer getolereerd zou worden. Maar het was erg leerzaam.

Kort na dit onderzoek vertrok Tony naar het buitenland om in het jaar 2000 weer terug te keren. Ik maakte het onderzoek af en bereidde de eerste Nederlandstalige publicaties voor. Zo hebben we altijd kunnen samenwerken, met wisselende initiatieven.

In de jaren negentig informeerde Tony mij over de werkgroep Kwalitatieve Medische Sociologie bij het SISWO, waarvan hij voorzitter was geworden. Via die werkgroep kwam ik in aanraking met KWALON. Tony verliet het KWALON-bestuur na een conflict over het wegvallen van het redactie-secretariaat bij de opheffing van het SISWO in 2005. Hij kon zeer vasthoudend zijn om zijn gelijk te halen en slaagde daar ook vaak in, maar hij kon ook radicaal breken als dat niet lukte. Zijn laatste bijdrage aan KWALON, in 2007, was een essay over theorietoetsing in kwalitatief onderzoek, met aansluitend een stevige discussie. Tony gaf daarin zelf aan dat die discussie nog lang niet afgerond was.

Al met al heb ik Tony in veel contexten meegemaakt en hebben we elkaar regelmatig op de hoogte gehouden van wat we aan het doen waren. De laatste jaren sprak ik Tony om de paar maanden over zijn werk bij de Rotterdam School of Management (RSM), waaraan hij sinds 2000 verbonden was, maar ook over andere zaken, waarin altijd nog volop ontwikkeling en de nodige conflictstof zaten. Zo ontwikkelde hij bijvoorbeeld een methodiek van meta-analyse als alternatief voor en in de strijd tegen het gebruik van betekenisloze significantietoetsen. Daardoor was hij ook heel goed op de hoogte van statistische methoden. 'Eindelijk', zei hij twee jaar geleden, 'voel ik me nu echt een methodoloog.'

Gerhard Nijhof, *(ex-)collega van Tony en hoogleraar/begeleider van zijn proefschrift:*

Tony was een wetenschapper, een socialist, een stimulator, een voorloper en een organisator, maar hij was ook koppig, standvastig, onverbloemd en soms zelfs grof. Tony maakte al heel snel deel uit van de 'troupe' van het Instituut voor Preventieve en Sociale Psychiatrie (IPSP). Eerst als keuzeparticipant, toen als student 'Vrije studierichting Geneeskunde' en toen dat nog te veel geneeskunde werd, werd hij student 'Vrije studierichting Medische Sociologie'. Zijn eigengereidheid openbaarde zich al snel! Hij nam ook al heel snel na de start van het IPSP deel aan de activiteiten en besprekingen van de staf van het instituut. En vanaf dat begin wisten wij dat we met een geharnaste socialist en later communist van doen hadden. Na uitgebreide deliberatie werd hij aangenomen als staffid van het IPSP. Dat was intussen een zeer gemêleerd gezelschap bestaande uit mensen van uiteenlopende signatuur, van seksuologen tot psychologen, van een econoom tot sociologen, plus nog een klein gezelschap psychiaters. Kom daar vandaag de dag nog eens om!

Het was in de tijd van de studentenrevoltes. Daar maakte hij al snel rigoureuus deel van uit, zowel op het domein waarvoor hij was aangetrokken, de psychiatrie – hij organiseerde bijeenkomsten met radicale patiënten-collectieven uit Duitsland – als op het terrein van de eerstelijnsgezondheidszorg. Met een aantal collega-studenten zette hij een wijkgezondheidscentrum op in Rotterdam. Onderwijl bekommerde hij zich om de gezondheid van werkers in ploegdienst middels empirisch on-

derzoek naar hun gezondheidstoestand, allemaal in dienst van de arbeidersklasse. Uit de beklemming van de communisten-wereld baande hij zich een weg naar de taal filosofie en de taalkunde. Dat was niet zo'n vreemde overgang: een markante taal filosoof als Bakhtin kwam ook uit een communistische regio, de Sovjet-Unie. Maar al snel werd de tekstsociologie – zo ging het toen heten – losgewrongen uit de communistische contreien en ontwikkelde zich onder leiding van Tony in het Rotterdamse en daarbuiten een autonome tekstsociologie. Dat was een keerpunt in de ontwikkeling van Tony. Het arbeideristische communisme werd ontstegen. Dat maakte de overstap mogelijk naar theoretisch gestuurd empirisch onderzoek. Dat liep uit in zijn proefschrift over 'tekstsociologische analyse', waarop hij in 1988 promoveerde. Daarin analyseerde hij therapeutische gesprekken op de vertogen die de transformaties in deze gesprekken konden verklaren. Geleid door taal filosoof Bakhtin, de Oostenrijker Peter Zima (later lid van zijn promotiecommissie) en de Franse vertoogtheoreticus Michel Pêcheux en zijn kornuiten wist Tony niet alleen een tekstsociologie te ontwikkelen, maar ook een methode die het mogelijk maakt betekenissen die actoren aan elkaars gedragingen en uitspraken geven te analyseren zonder ze te interpreteren. Basaal idee in Tony's dissertatie is dat sociologie alleen een status van wetenschappelijkheid kan verwerven als ze een methode ontwikkelt die is ingesteld op de typische aard van haar object, de sociale werkelijkheid. Deze bestaat uit de betekenissen die door actoren aan elkaars gedragingen en uitspraken worden toegekend in door leeswijzen of vertogen beregelde relaties tussen uitspraken, waarbij de tweede geacht wordt de betekenis te realiseren die in een door deze vertogen geleide lezing aan de eerste wordt toegekend. Daarmee verzette hij zich tegen een interpreterende sociologie en bepleitte een empirische betekenis sociologie die streeft naar een formele beschrijving van betekenisprocessen. Hij distantieert zich van de socioloog als interpretator en ontwikkelt zo een positieve betekenis sociologie.

Tony illustreert en beproeft zijn methode in een analyse van een diagnostische psychiatrische praktijk. In de psychiatrie wordt de diagnose voorgesteld als de naam voor een natuurlijke entiteit. Een sociologie van deze praktijk kan volgens Tony echter niet uitgaan van psychiatrische oordelen maar moet deze juist als probleem nemen. Tony laat zien hoe de psychiatrische praktijk de toepassing is van een geïnstitutionaliseerde psychiatrische leeswijze.

Tony's tekstsociologie is dus een empirische sociologie die streeft naar een formele beschrijving van betekenisprocessen. De vraag in die sociologie is onder welke maatschappelijke condities zich bepaalde interpretaties ontwikkelen. Het interpreteren door de socioloog zelf is volgens Tony een 'toevallige lezing' via 'toevallige leeswijzen'. In zijn tekstsociologie zoekt hij naar 'werkelijke' lezingen.

De totstandkoming van zijn dissertatie was een zeer actieve periode in zijn leven en in onze relatie. De combinatie van theorie en methodologie die de basis van zijn proefschrift waren, vormde de basis voor een rustiger periode in zijn levensloop. Ik herinner me de vertrouwde avondlijke besprekingen in zijn flat in Rotterdam Centrum.

Zo gemoedelijk en constructief is het daarna nooit meer geweest tussen ons, helaas. Onze laatste werkrelatie was die rond een vacante hoogleraar spost in de Amsterdamse gezondheidszorgwereld. Ik kan me nog de rode hoofden van de be-

stuursleden herinneren die me verslag deden van het gesprek met Tony. Hij is het niet geworden en dat was maar goed ook. Het ging er veel te ambtelijk aan toe. Daarna zijn wij elkaar uit het oog verloren, maar niet helemaal uit schrift. Er volgden nog enkele persoonlijke en disciplinaire terechtwijzingen over het vak dat ik dacht te beoefenen, de medische sociologie. Ik ken geen man of vrouw die mij zo heeft beziggehouden in mijn wetenschappelijke werk.

Fijje de Boer, (*ex-*)collega die door Tony begeleid werd in wetenschappelijk onderzoek: Ik leerde Tony kennen in de zomer van 1983, toen ik solliciteerde naar de functie van onderzoeker voor het project 'Sekse-specifieke criteria bij besluitvorming tot psychiatrische opneming', waarop ik tot mijn grote blijdschap werd aangenomen. Tweeënhalf jaar was hij mijn begeleider en beleefde ik een echte wetenschappelijke transitie. Tony bevond zich in de overgang van gesloten-vragenlijstonderzoek en statistische analyses naar analyse van taal. Als student-assistent had ik analyses gemaakt van participerende observaties, die ik in mijn doctoraalscriptie verantwoordde met een beschrijving van het symbolisch interactionisme en de etnomethodologie en hun voorkeur voor een kwalitatieve aanpak in onderzoek. Het onderzoeksproject werd een combinatie van tekstsociologie en de zojuist genoemde twee sociologische benaderingen.

Met Tony had ik (on)regelmatige gesprekken over de voortgang van mijn onderzoek. Want wat meteen opviel, was dat hij 'altijd bezig was'. Hij had geen tijd voor een 'praatje', zat de hele dag op zijn kamer, waar hij alleen uitkwam om een bak sterke koffie te halen in het keukentje. Voor een afspraak keek hij in zijn A4-grote agenda, waarin voor elke dag enorme 'to-do'-lijsten stonden. Hij was altijd bezig met verschillende projecten, die vaak op zijn initiatief waren ontstaan.

In het onderzoeksproject maakte ik audio-opnamen van gesprekken van sociaal-psychiatrisch verpleegkundigen met cliënten, die aangemeld waren vanwege een psychiatrische crisis. Daarnaast verzamelde ik het verslag van de verpleegkundige over dat gesprek, ik maakte een opname van de bespreking van de cliënt in het indicatie-team en verzamelde daarvan weer het verslag. Zo probeerde ik zicht te krijgen op de wijze waarop de psychiatrische diagnose tot stand kwam, alsmede van de verschuivingen die het probleem onderging (in deze teksten). Ook probeerde ik na te gaan wat de rol van sekse was in de formulering van de diagnose.

Het idee van Tony was om een analysemethode te ontwikkelen, waarbij de interpretatie van deze verschuivingen voortkwam uit de tekst zelf dan wel viel af te lezen uit de tekst. De aanpak van Zellig S. Harris uit de VS en later Zima waren daarbij inspiratiebronnen.

De analysemethode was eigenlijk heel simpel: zet alle zinnen onder elkaar die qua woordvolgorde overeenkomen (bijvoorbeeld uit het gesprek en het verslag); ga na hoe in de tweede tekst nieuwe zinsdelen aan dezelfde woordvolgorde worden 'geplakt' of hoe de woordvolgorde is veranderd. Daardoor kan verandering in betekenis ontstaan. De gedachte was dat via de structuur van de taal (waaronder de volgorde van woorden) betekenisverschuiving aangetoond kan worden, waarvoor geen van buitenaf toegevoegde interpretatie nodig is.

De gevolgde handmatige analysemethode via knip- en plakwerk in de computer met behulp van een tekstverwerkingsprogramma (Word en Google bestonden toen

nog niet) kon volgens Tony geautomatiseerd worden met behulp van computer-software. Een programmeur ging aan de slag en zo ontstond een computerprogramma dat woorden uit teksten selecteerde met eenzelfde volgorde. We noemden dat de ‘string analysis’. Nu wordt zoiets als ‘normaal’ gezien, bijvoorbeeld Google of plagiaatprogramma’s doen niets anders. Toen hadden we daar een heel andere bedoeling mee, namelijk om verschuivingen in betekenis te achterhalen. Dat computerprogramma – geschreven onder MS DOS – stierf een zachte dood met de opkomst van Windows.

Kees van der Veer, vanaf de jaren zeventig een vriend en collega van Tony:

In de jaren zeventig kwam Tony’s wetenschappelijk onderzoek op gang, zoals onderzoek naar arbeidsomstandigheden van werknemers in ploegendienst. Hij deed dat bij het toenmalig IPSP, onderdeel van de medische faculteit van de Erasmus Universiteit. Langzamerhand werkte Tony, naast dat onderzoek, in de richting van een proefschrift over tekstanalyse, en dat kwam er ook in 1988, onder supervisie van promotor Gerard Nijhof en met de nodige hoofdbrekens waar elke jonge academicus in die tijd op vergelijkbare wijze last van had.

De periode daarna was een lange reis die hem bracht via de universiteit van Liverpool en Toronto naar de VU, afdeling Methoden en Technieken van Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek en het Instituut voor ExtraMurale Gezondheidsonderzoek (EMGO). Vervolgens naar Washington (een aanstelling bij het Census Bureau) en ten slotte terug bij de Rotterdam School of Management (EUR), waarvan hij begin 2015 afscheid nam tijdens een prachtig symposium.

Tony’s periode op de VU, waar wij samen en Tony ook met vele collega’s van het EMGO aan een aantal projecten werkten, was in wetenschappelijk opzicht een vruchtbare periode. Veel onderzoek kwam tot stand, wat leidde tot een respectabel aantal wetenschappelijke publicaties over onderwerpen als verslaving, in samenwerking met Harry Jansen; gesprekken met patiënten in een terminale levensfase en onderzoek naar communicatie tussen arts en patiënt (met collega’s van het EMGO) en onderzoek naar illegale migratie en xenofobie, samen met mij en een aantal collega’s uit de Verenigde Staten, Noorwegen, Denemarken en Vietnam. Kortom, een breed palet aan onderwerpen en interesses.

Veel van dat onderzoek was methodologisch van aard. Een illustratie daarvan is het indrukwekkende boek over casestudies dat hij samen met Jan Dul schreef in 2008, getiteld *Case Study Methodology in Business Research*.

Tony was er altijd op gespitst om onderzoek te doen waarbij de betrouwbaarheid en validiteit van resultaten vooropstaat. Dat kan alleen als de methode deugt. Het stimuleren van de ontwikkeling en verbetering van die onderzoeksmethodologie was misschien wel Tony’s sterkste kant en vormde wetenschappelijk gezien zijn sterkste drive. De wetenschappelijke discussie daaromheen werd door hem aangejaagd in zijn kritiek op kwantitatief onderzoek, of beter gezegd, zijn kritiek op het overheersende kwantitatieve paradigma binnen de sociale wetenschappen. En Tony wist waarover hij het had, want hij had in het begin van zijn loopbaan zelf kwantitatief onderzoek verricht en wist, ook als het ging om geavanceerde kwantitatieve analysemethoden, van de hoed en de rand.

Niet toevallig was Tony een van de initiatiefnemers van KWALON, Tijdschrift voor

Kwalitatief Onderzoek in Nederland. Hij was ook de drijvende kracht om het tijdschrift uit te bouwen tot een toegankelijk discussieplatform voor het brede palet van verschillende stromingen dat kenmerkend is voor de traditie van kwalitatieve onderzoeksbenaderingen.

Uitbouwen betekende ook dat KWALON meer zou moeten zijn dan een tijdschrift. Het moest een breed platform zijn. Ook het organiseren van conferenties en bijeenkomsten over methodologische thema's van kwalitatief onderzoek was in zijn visie van belang voor het vergroten van de kwaliteit van kwalitatief onderzoek. Want ook hierbij gold voor hem dat stevig wetenschappelijk debat noodzakelijk is en blijft.

Het wetenschappelijk debat was voor Tony een soort luilekkerland. In het debat voelde hij zich pas echt thuis en hij zocht het altijd op: tijdens conferenties, in scherpe discussies op de eigen afdeling, maar ook in discussies met ons, zijn werkvrienden. En dat debat wilde hij graag voeren op het scherpst van de snede. Hij kon betogen ontleden als met een chirurgisch mes – misschien had hij die gave nog ontleend aan zijn studie geneeskunde, lang geleden.

Een van zijn publicaties, namelijk die over het pre-testen van vraagformuleringen, kwam tot stand in samenwerking met Harry Jansen en mijzelf. Tony beschouwde die publicatie over het Three Step Test-Interview als een van zijn belangrijkste. Maar deze kwam niet zonder slag of stoot tot stand. Anonieme *reviewers*, die naar de mening van Tony ongelijk hadden, werden stevig van kritiek gediend, vooral wanneer hij het donkerbruine vermoeden had wie die *reviewers* waren. Met onterechte kritiek wist Tony wel raad. Wij moesten, volgens hem, geen duimbreed wijken in onze stellingname en discussie moest maar plaatsvinden als het artikel eenmaal gepubliceerd was. De editor van het tijdschrift bleek het daar ten slotte mee eens en het artikel werd geplaatst! Tony's vastberadenheid – sommigen noemen dat koppigheid – werd uiteindelijk beloond! Zijn stevige stijl van discussiëren kenmerkte zich altijd door respect voor de ander. Scherpe discussie op vriendschappelijke wijze.

De wetenschappelijke gedrevenheid was niet zijn enige kant: naast zijn belangstelling voor film – hij was een trouw bezoeker van het jaarlijkse filmfestival in Rotterdam – was er die voor theater, voor klassieke en moderne muziek en kunst in het algemeen. Kortom de 'harde' kant van zijn wetenschappelijke gedrevenheid kende een 'zachte' tegenhanger. Zijn belangstelling voor spiritualiteit en meditatie maakte hem tot een compleet mens in zijn streven naar innerlijke rust. Zijn intellectuele nalatenschap is indrukwekkend.